

POLAND IN TRANSITION
The Return of the Native

SIR STEPHEN BARRETT

The Eleventh

M. B. Grabowski

Memorial Lecture

School of Slavonic and East European Studies
University College London
2001

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
UCL School of Slavonic and East European Studies (SSEES)

<https://archive.org/details/SSEES0023>

Poland in Transition:
The Return of the Native

Poland in Transition:
The Return of the Native

The Eleventh
M. B. Grabowski Memorial Lecture

Delivered by

SIR STEPHEN BARRETT

*Formerly Her Majesty's
Ambassador in Warsaw*

at the School of Slavonic and East European
Studies, 18 January 2001

POLAND IN TRANSITION: THE RETURN OF THE NATIVE

SIR STEPHEN BARRETT

Poland in Transition: The Return of the Native

© School of Slavonic and East European Studies 2001

SSEES Occasional Papers No. 54

ISBN 0-903425-65-3

All rights reserved. No part of this publication may be stored in a retrieval system, or transmitted in any other form or by any means, electronic, mechanical, recording or otherwise, without the prior permission of the School of Slavonic and East European Studies

Copies of this publication and others in the School's refereed series of Occasional Papers can be obtained from the Director's Office, SSEES, Senate House, Malet Street, London WC1E 7HU

Tel: +44 (0)20 7862 8511. Fax: +44 (0)20 7862 8640

Internet: <http://www.ssees.ac.uk/public.htm>

Printed in Great Britain by Q3 Digital/Litho, Loughborough,
Leicestershire LE11 1HH

Contents

Foreword <i>Michael Branch CMG</i>	vii
Poland in Transition: The Return of the Native	1
Polska transformacja: powrót tubylca	13
SSEES Publications	23

Foreword

On 18 January 2001 Sir Stephen Barrett (formerly Her Majesty's Ambassador in Warsaw) delivered the Eleventh M.B. Grabowski Memorial Lecture in the Cruciform Lecture Theatre One, University College London, on the subject of 'Poland in Transition: the Return of the Native'. Sir Stephen entered the FCO in the 1950s and saw service during the Cold War years in Berlin, Helsinki, Prague, Ankara and Tehran, with digressions en route as Head of Science and Technology at the FCO and a year at the Center for International Affairs in Harvard, finally serving as Ambassador, first in Prague and then, 1988 -1991 in Warsaw. A very active retirement has included his Presidency of the British-Polish Chamber of Commerce and membership of the Governing Body of the School of Slavonic and East European Studies.

The Memorial Lecture is sponsored by the Trustees of the M.B. Grabowski Fund and its purpose is to advance the dissemination of knowledge in the United Kingdom about Poland, the Poles and their culture. Professor George Kolankiewicz, holder of the Chair of Sociology of Central Europe at the School of Slavonic and East European Studies, University College London, presided over the proceedings. This book consists of an English and Polish version of that lecture. The School would like to thank Mrs Danutia Kolankiewicz for translating the original text into Polish.

Mateusz Bronislaw Grabowski, who was born in 1904 in Wizna in Poland, graduated from the Stefan Batory University in Wilno and came to this country in 1940 as an officer in the Polish armed forces. He was the founder of a well-known pharmacy in London's West End, a patron of the arts and owner of the Grabowski Gallery. A generous benefactor in social and religious charities, he died in 1976.

The School of Slavonic and East European Studies and the Trustees of the M.B. Grabowski Fund have worked together since 1982 in the promotion of the aims of the late Mr Grabowski. Joint activities have included three major research projects, led by the late Dr Keith Sword (as the M.B.

Grabowski Research Fellow), on the history, vicissitudes and current circumstances of the Polish community in the United Kingdom; many major international research conferences and seminars have been held; and - jointly with the Foreign and Commonwealth Office, the Corporation of London, the Foundation for Polish Science, the Polish Ministry of National Education and the British Council - sponsorship has been given to postgraduate and post-doctoral fellowship programmes to enable Polish university teachers to study and gain experience in the United Kingdom.

The joint activities entered a new phase in 1995 with the appointment of Dr Sword to a Lectureship in Sociology (with special reference to Poland) at the School. Until his tragic death in April 1998, Dr Sword continued to lead the M.B. Grabowski Research Project. The Project, which concentrated on migration into and out of Poland, was continued under Dr Ian Hamilton (Head of the SSEES Social Sciences Department). As a mark of Dr Sword's achievements, the Trustees and the School have together created a Chair of Sociology to which Professor Kolankiewicz was appointed in 1999.

The M.B. Grabowski Memorial Lecture is the occasion when the School and the Trustees celebrate the memory, generosity and foresight of the late Mr Grabowski. Starting in 1984, lectures have been delivered by distinguished academic and public figures on subjects relating to the Polish Church abroad, Polish history, politics, diplomacy, sociology, economics, music, literature, art history, and Polish education abroad. The outcome of twenty years of fruitful cooperation between the M.B. Grabowski Fund and the School comprises numerous articles and chapters and more than twenty books, a number of which are listed at the end of this volume.

Michael Branch CMG

Director (1980–2001)

School of Slavonic and East European Studies, University College London

27 November 2001

Poland in Transition: The Return of the Native

SIR STEPHEN BARRETT

Some years ago, when I was at a university in the United States on the Diplomatic Service equivalent of a sabbatical, my diplomatic sang-froid regularly overheated whenever an American professor talked about “the Europeans”. This casual and careless lumping together of everyone from Finns to Greeks, not to mention Yorkshiremen and Welshmen, struck me as the complete antithesis of serious thinking and a proper understanding of the subject. Perhaps this is the way a powerful academic community in a powerful country finds it necessary or easy to look at the world. But it makes little sense, seriously clouds judgement and can interfere with policy. The wiser view has to be that there are facts and analyses available which make it sensible to distinguish between countries, indeed sometimes between different groups of people living within the same national borders.

Today, I will be trying therefore to relate some specific Polish aspects of the problems of the Polish transition towards the West to some general thoughts and ideas about the issues in post-communist societies. I call it a transition in part because it is a process well in train but not yet complete. The literary allusion in the title of this lecture reflects my conviction that Poland belongs to the same group of nations as the UK and that the course of transition will see her fully re-established there.

I will begin by offering some general observations on the events that unrolled in Poland between 1988 and 1989. I hope to explain what I understand about the fall of communism as it affected Poland. I will then look at some of the problems which post-communist governments have had to face. Finally, I will attempt to assess where matters now stand.

Although I was a diplomat by trade, I have never been a fan of the literary genre known as diplomatic memoirs. So I will try to spare you anything of that sort today. That said, I shall begin with a story that I first encountered in Turkey when I was working there as a diplomat some twenty years ago. It is a story that I also heard later in Poland. So I would guess it must be true, and I suppose that some of you will have heard it too.

The version I heard was something like this. The time and place is the Ottoman Court in Constantinople, as we then called it, shortly after the Third Partition erased an independent Poland from the map of Europe for over a century. It is, of course, one of the great and terrible ironies of history that Poland disappeared from the map of Europe just at the time when modern nationalism was becoming one of the prime determinants of political and social life in Europe. Anyway, the scene of the story is that exquisite form of torture known as the annual reception for ambassadors by the Ottoman Court. The ambassadors are assembled together and are waiting to be presented. Each is called forward in turn in order of their precedence by some exalted official charged with this task. He calls out "The French Ambassador...", "The Russian Ambassador...", and so on. At some point he calls out "The Polish Ambassador...". And, of course, no one appears. Then, and this happens each year, another flunky steps forward and announces "The ambassador has been delayed but is expected to arrive shortly."

Thus, even outside Poland itself the expectation survived that one day Poland would again take her place among the nations of the world. It is a story that even today has a distinct resonance. Poland, freed from the tyranny and shackles of Soviet Communism, is now on its way to its proper place as a European nation.

My starting point has to be that the collapse of communism and Soviet hegemony in East and Central Europe was more predictable in the light of hindsight than it seemed at the time. I have yet to meet anyone, whether academic, politician, diplomat, economist, journalist or someone from any other walk of life, who has been able to persuade me that in any strong sense of the term he "predicted" the fall of communism. Certainly many people worked for it; and many also prayed for it. But the particular set of events - in the Soviet Union, in Poland, in Hungary and elsewhere - that brought it about have always seemed to me contingencies that no one clearly foresaw.

In my own case, I know I missed one minor but not therefore insignificant clue. I was British Ambassador in Prague before going to Warsaw. In Prague I had a good communist friend, and I would lay equal stress on each of those three words, singly and in combination. In 1987 he said to me, "I don't understand what is going on. At our Comecon/CMEA meetings we have been used to the Soviet representative saying 'We shall do X or Y' and then of course we all agree to do X or Y. But now he just sits there and says nothing. And, of course, nothing gets done."

A small story but it is indicative of a system that by then had become brain-dead. It was no longer able to provide useful, relevant and acceptable answers to the problems and requirements of the late twentieth century. One by one the organs that had supplied the system with the muscular and brutal apparatus that had executed its instructions ceased to work properly, became paralysed or started to function autonomously.

Enough time has now elapsed since the overthrow of communism in Poland for memories to fade about exactly how rotten was the Polish economic situation. Poland was simply not working. No one starved but acceptable food was in short supply and queues and barren shops were everywhere. Life was difficult and there was equality of hardship except for the privileged few. Moreover, there was no prospect that the communist system would find a way to improve significantly the lot of the ordinary person. Poland's massive foreign indebtedness ruled out any attempt to re-run the failed economic and industrial experiments of the 70s.

At the same time, Solidarity existed as an increasingly organised and vocal opposition, excluded from power, imprisoned and harassed periodically but demanding recognition. The country was so tied into the Soviet political and economic system that there was no real freedom of manoeuvre.

But however Babylonian the captivity was, the Poles had certain qualities and experiences that equipped them well for survival. First, there was a strong sense of Polish nationhood and a recollection of the earlier greatness of their country and its survival during oppression and adversity in the nineteenth century. I see the role of this historical awareness as a great rebuke to those seduced by post-modernism.

Second, there was a powerful link between Church and nation, and between the Church and freedom, that had endured throughout the bad years. Pope John Paul II seemed to embody this. Third, perhaps of all the countries under Soviet domination Poles were able to keep the most links with the western world where they thought they belonged. Here family contacts and a large diaspora helped maintain a sense that Poland was part of the Western family of peoples. Fourth, and I readily admit that this is a particular hobbyhorse of mine, the link between Polish culture, whether literature, language or buildings, and the affirmation of Polish nationhood and independence, has always struck me as especially powerful, indeed moving. Fifth, even during the communist years a confident entrepreneurial spirit flourished, confined in large measure to the trading sectors of the economy but capable of adapting itself to market signals when these became available. When the process of reform started, the latent attractiveness of a country of over 38 million inhabitants, with a well educated and technically competent workforce, with a GNP greater than Hungary, the Czech Republic and Slovakia put together was bound to be noticed by politicians, businessmen and investors in countries to the west of Poland.

Finally, a related factor which greatly influenced the initial stages of the transition. The term “intellectual” exists in English almost as a term of abuse; perhaps even more the collective term “intelligentsia”. But in Eastern and Central Europe intellectuals have often occupied a special position. Their stamp of approval seems to carry a weight and authority that many of their colleagues in England might with justification envy. On one social occasion when the Polish communists were still in control I was the third person in an informal conversation between one professor who was a very senior Solidarity personality and another who was a member of the Polish United Workers’ Party. They were arguing whether Solidarity or the Party had the most intellectuals in its ranks, as if this was going to determine the outcome. It is not easy to imagine a similar discussion taking place in Britain or the United States.

For all these reasons, and for others too, Poland, although immensely harmed by the communist years, had features that aided the transition when it got under way. It is tempting to try to distil a list of necessary conditions for a successful transformation. My own view about this is a little sceptical. I fear there have been attempts to peddle this or that necessary condition as if it were a sufficient condition. Perhaps I can best sum up my own view by saying simply that it is of cardinal importance that the economic system should enjoy a high degree of autonomy in relation to the political system. After all, what is at stake is overcoming the Leninist principle of the primacy of politics over economics.

It was in Poland that the systemic changes first took place. More of the foundations of civil society had survived in Poland than in other countries in the Soviet bloc. This enabled the remarkable and probably decisive consolidation around Solidarity of those forces opposed to communism. Unlike Charter 77 in Czechoslovakia, Solidarity represented a country-wide movement in which working people and Poland’s strikingly able intellectuals could work together. It was Solidarity and its leaders that fashioned, inserted and then drove in the wedge that was to shatter communism irretrievably.

I therefore believe, profoundly, that in Poland as elsewhere in the region it was the people who made their own revolution when they sensed that circumstances, internal and external, were favourable. This is not to deny that there was an important Western role but I have always seen it as supportive and normative rather than determining. We had kept open the door to a world beyond the prison of communism. We had encouraged the survival of Western values. We had demonstrated models of economic, political and defence cooperation that were successful and which commanded popular support. And for many, Western countries were seen as possessing an exciting, vibrant and attractive cultural scene. In short, we in the West were able to offer throughout the dark years a vision of a different ordering of society, politically, economically and morally.

I had an interesting opportunity for personal observation of some of these forces at work. In November 1988, a few weeks after my arrival in Warsaw, Mrs Thatcher (as she then was) visited Poland. The visit had two main objectives. The first was to lend moral and political support to Lech Walesa and Solidarity. The second was to impress on the Polish leadership, and in particular General Jaruzelski, that Solidarity was a social and political force that could not be turned aside.

Mrs Thatcher was then at the height of her international reputation. I went with her to see the General. At an early stage in the meeting she asked Jaruzelski to explain how he saw the situation in Poland and between the West and the communist world. I was not prepared for what happened next. Jaruzelski spoke for over an hour, without any interruption whatsoever from Mrs Thatcher - which I dare say must be almost without precedent. Of course, she then set out her views with great force and clarity. Some months later I took another senior Conservative politician to call on the General, who was still President at the time. General Jaruzelski told his visitor that Mrs Thatcher had been one of the co-authors of the reappraisal that had been made in Poland. You may wish to regard this as simple flattery but I believe there is a more than a grain of truth in it.

Mrs Thatcher's visit to Lech Walesa in Gdansk may also have contributed to the way events began to unroll. There had been some concern and not a little ironic comment to the effect that Mrs Thatcher and a strong trade union organisation were not natural allies. However, she understood that Solidarity was also a democratic political movement with immense popular support. I can recall drawing it to her attention that the crowds waiting to see her in the streets in Gdansk manifestly were drawn from all walks of life and were not by any means your typical factory gate demo.

Under these pressures the Polish United Workers' Party began 1989 by debating whether or not to hold discussions with the Solidarity forces they had so long sought to suppress. They decided on a controlled dialogue designed to draw Solidarity into the political system. The Round Table process that then began in February 1989 set in motion political forces of a greater dynamism than any of the participants had expected. What both parties agreed on was recognition of Solidarity and partly free elections in return for Jaruzelski continuing as President and continued Party control over the forces of law and order.

So it had been expected that the PZPR would lead the new government. However, the election results in June amounted to a sweeping victory for Solidarity and the humiliation of many of the leading figures of the old regime. The political equation was completely altered. This led in September to the formation of the Mazowiecki government, the first government in Eastern and Central Europe not to be led or dominated by communists.

And it was to the West that Poland looked for help and support. But

Poland was not like defeated Germany in 1945, a virtual *tabula rasa* on which a victorious system could impose its practices or ideology. Poland had its specific problems and requirements. These included the debris, material and moral, left behind by forty years of communism.

There was an urgent need to put in place political and economic reforms that would respond to the popular mood, enable the modernisation of society and an improvement in the condition of the people and their environment. Measures to meet these requirements were needed to stabilise the situation. Unless the new democracy could deliver visible improvements, the popular mood might become disillusioned and the legitimacy of the new regime suffer in consequence.

A similar line of thinking underlay the foreign policy imperatives to remove any possibility of external pressure on Poland and to seek a safe haven for Poland by anchoring her securely in the general Western system. These were all critical areas and the new leaders moved energetically.

In any event it was to intellectuals and to academics that Poland turned for guidance when the changes began. The same phenomenon took place in what turned into the Czech Republic. This happened in large measure because it was chiefly in some universities and institutes, especially in the economics faculties, that it had been possible to study and follow developments and ideas and practices in the Western world. I have been unable to verify the reference but I think it was Bismarck who said that one professor in the Cabinet was an ornament, two were a problem and beyond that you had to expect a catastrophe (or something to that general effect). But in Polish circumstances it was inevitable and natural that the professorial class should be well represented in the post-communist government. Make no mistake, I believe this to have been in general a necessary and positive development.

It encouraged a welcome clarity of vision. But this in turn, as I shall argue shortly, could lead to oversimplification of complex and interlocking issues.

At the time, I worried that there were people who regarded capitalism as something that could be bought off the shelf, brought home and installed, after which it would work trouble-free and without the need for further disciplines and mastery of the rules of the game. Put another way, the source of power that communism represented had failed. All that was necessary was to plug Poland into the power source labelled "Capitalism" and the lights would go on. To borrow a further analogy, there was a risk in the early days that in Poland and elsewhere in the newly independent countries of the region people would regard what the West had to offer as a form of cargo cult, where goodies would come to them from beyond the horizon following semi-ritualised performance of largely misunderstood actions.

There was initial talk of choosing a third way that avoided the perceived

disadvantages of both capitalism and socialism. This was wishful but woolly thinking. Capitalism does come in many flavours and with many ingredients but you cannot order it *a la carte*. It is not possible to combine Swedish social provision with a German standard of living, an Italian life style and Greek attitudes to taxation. One can understand why the promise of a better future had to be made and was valid but it would turn out to be a lot slower in beginning to arrive than many people, including the political classes, foresaw or were willing to admit. It is now clear that the process is still going on and will need to continue for some time yet.

Let me try to take stock of what seem to me to be the salient features of the situation. I will try to look in turn at the political, economic and social areas, with - inevitably - a certain amount of moving back and forth between the two - before going on to consider the specific question of Poland's membership of the major Western organisations.

To take first the political, the challenge here was to put in place not just the formal features of democracy but also the practical aspects that sustain it. One of the more problematic survivals from the communist years was a tendency to regard politics as a zero-sum game. It was not enough to get more votes than your opponent: it was better to eliminate him as a political force. Some of the early personal disputes within Solidarity owed their origin to this sort of thinking. The experience of the post-communist societies in the region show that the rules and practices of democratic life cannot be introduced overnight by political fiat but are acquired slowly and even painfully, by actual practice.

Then there is the second election test. If the reform party wins power in the first election only to lose it to forces representing the earlier regime in a subsequent election, will this latter group attempt to turn back the clock and re-install the system that had been overthrown? We now know that this has not happened. The PZPR dissolved itself in early 1989 and I would be surprised if there are many people in Poland who sleep uneasily because of worry that communism may even now return to their country.

Aleksander Kwasniewski as President of Poland today embodies in his person the political journey that has been accomplished. Of course, there are survivors from the bad old days who may still exert influence, especially in the remoter and middle-levels of organisations. But in Polish circumstances there was little general enthusiasm for a *lustrace* process on the Czech model or for a Truth and Reconciliation Commission as in South Africa. It is interesting to ask why there was no witch hunt. My own response is to tell you today that at a dinner party we were able to give for a number of Solidarity luminaries in the early days of transition, one of guests turned to my wife and said, "There is no one round this table who is not in some way or another compromised." What seems to me to lie behind this at first sight rather alarming and even improbable statement is the realisation that life

under communism was very complicated indeed and that apart from some truly criminal acts that had to be investigated, the wiser course was to focus on the problems of the future.

The view that Poland has made a successful transition to democracy cannot today be seriously challenged. Democratic norms are in place. This is not the same thing as saying that today's Polish democracy is perfect - any more than is our version. Voltaire famously said "One Pole is a charmer, two are a brawl, and with three you have the Polish Question". One does not have to agree with him to recognise that at the outset of the transition period his witticism came dangerously close to the truth. Walesa may have created the Mazowlecki government, but he then did as much as anyone to bring it down by accusing it of elitism and by criticising the rigour of its economic policies. From the narrow point of view of creating a viable party system, it may be no bad thing that parties have increasingly begun to define themselves on the basis of the real interests they represent rather than on personalities or even recollections of making common cause against communism.

There remain questions about the functioning of the administrative and judicial systems. It is not enough to put in place good laws and regulations in areas where in the nature of things, personal authority, discretion and judgement have to operate and the decisions taken reflect the play of these factors. So there is concern about the opaque nature of some of the administrative and judicial systems. I know, for example, of a case where a complaint was resolved, albeit happily, by actions that seemed not to have the character of due legal process. These instances may or may not be relatively rare but they do cause some disquiet. It is therefore not surprising that the European Commission report on progress towards accession that came out in November expressed concern about corruption and the slowness and uncertainty of the judicial machinery, especially in Warsaw itself, while at the same time noting the improvements that had been made.

I turn now to the external issues that had to be dealt with in the early stages of the Polish transition. Gorbachev's acceptance of the Mazowlecki government as people he could do business with disposed of the pernicious doctrine that only the PZPR could assure good Polish/Soviet relations. When the Soviet Union finally collapsed there was concern at regional instability to the east of Poland and worries that Poland might become involved because of the presence of Polish minorities in the Ukraine, Belarus and elsewhere and Ukrainians and Belarussians living in Poland. Today, Poland is in some measure an advocate for these countries in Western organisations and bilaterally. I have no doubt that on balance this is an area where Polish knowledge and experience has real value. But it is surely more important than that: the example of a successful and stable Poland may yet help show the way to regimes further to the east.

It was also necessary for Poland to seek a treaty confirming its western

border with a reunited Germany, and this was achieved in 1990/91. The main Polish objective in all these areas was to ensure that the collapse of the Soviet empire did not create a security vacuum in the region and at the same time maximise Polish participation in the main institutions of the Western world. The line that runs from membership of the Council of Europe to joining NATO and seeking membership of the Union is a clear one and it is highly significant that it has been supported by all Polish Governments.

It is time for me to come now to the economic issues. I earlier made some moderately rude remarks about professors. Perhaps I should exempt the Polish variety from my main charge which is that of mistaking necessary conditions for sufficient conditions, that is to say believing that because a course of action is needed, taking that action will of itself produce the desired outcome. In Poland, the general direction of economic policy was set at the beginning by Professor Balcerowicz. When he has been in office, the thrust has been sustained. That thrust has been less certain when he has not been in charge. There have then been hesitations and doubts which have slowed matters down. This has not been without its cost, political and economic. But the main direction of movement towards market liberalisation, privatisation and the opening of the Polish economy to external competition has not altered. The significance of this and the benefits that have come as a result have been huge.

The Mazowiecki government had inherited a desperate economic situation. The PZPR, had virtually abandoned any pretence to an economic policy in favour of rampant short-termism. Inflation had been institutionalised by a form of indexation that was threatening to produce an inflation figure in the region of 900% by the end of the year 1989. Taxes were not collected; subsidies and cheap credits were poured out to support unprofitable industries; there was a flight from the zloty, and so on.

The measures taken to stabilise the economy internally and externally were modestly, but importantly, assisted by Western help. But again, it was the Polish people who were most directly involved. Steps were taken at once to free the market from the irrational system of controlled and administered prices. As a result goods returned to the shops but at higher prices that were difficult or impossible for many to afford. As the months and years continued, privatisation and the putting in place of positive real interest rates were among the weapons brought into play.

It is said, rightly, that there was a heavy social price to pay in terms of unemployment, the impoverishment of those who lost their jobs and people living on pensions in particular, were hard hit. The regional pattern showed a lot of variation. Warsaw and the western regions did relatively well, while agricultural areas and parts of the economy dependent on the Soviet market had problems. The health services suffered badly. Today there still remains a lot to be done, particularly in the difficult and politically sensitive and highly unionised areas of the steel and coal industries. Inflation (still in double

figures) and a foreign trade deficit continue to be problems that need to be watched carefully if they are not to halt the progress that has been made.

The level of achievement is something the Polish authorities and people can be justly proud of. Once again, there was proof of the political wisdom of getting the pain started early. In 1994 Poland became the first country in the region to have its GDP exceed its 1989 level. The economy has successfully overcome the problems caused by the near collapse of the Russian economy in the middle of the 90s. The annual growth rate is in the order of 5% a year and over two-thirds of Polish trade is now with the European Union. So it is not surprising that the European Commission report last November affirmed that Poland was a functioning market economy able to cope with competitive pressures and market forces provided economic policy remained on course.

There remain however sticky areas like agriculture. But a greater cause for concern has to be the possibility that some member countries of the European Union are less enthusiastic about enlargement than they once claimed to be. Germany and France worry about the budgetary cost; other countries are anxious lest the accession of Poland and other first wave candidates will cause problems for special interests and regions. Among the existing members of the EU there is the temptation to think that deepening should take priority over enlargement.

At the beginning of the transition many in Poland and beyond believed that the process of changing the Polish economy and society after 1989 would be completed in much less than a decade and that Polish membership of the EU would be completed on the same sort of timing. The error was on a par with the belief that the economic and social aspects of the transition could take place easily within much less than a decade. Now once again hopes that enlargement would take place in the first two or three years of this century are likely to be dashed. Many now do not expect it before about 2005.

This is not good news, either for Poland or for the rest of us. Inevitably there is a price to pay in terms of fatigue and disenchantment. Inside Poland those who would lose out through membership ask whether the sacrifices are worthwhile. Outside Poland there is awareness of the limits on resources and on the attention span of Western leaders. Yet there are positive reasons for wanting and expecting that the formal stages of Polish membership will be completed within the next four to five years.

If I alter the metaphor of my title, we can see Poland as having been, stuck like a glacial erratic for a century and a half in a place where it definitely did not belong. The political and economic consequences of the geological upheavals of the last twelve years have allowed it to come back towards its proper place as a Western country in system as well as in spirit. Poland today has much to offer in terms of the quality of its people and their experience. We can be glad that the Native has Returned.

Wstęp

Sir Stephen Barrett, były ambasador brytyjski w Polsce, wygłosił dnia 18-go stycznia 2001 w University College London jedenasty wykład z cyklu M.B. Grabowski pt. "Polska transformacja: powrót do Europy". Sir Stephen zaczął swoją karierę w FCO (Foreign and Commonwealth Office) w latach 50-tych i sprawował swój urząd w czasach zimnej wojny w Berlinie, Helsinkach, Pradze, Ankarze i Teheranie. Pracował również jako szef wydziału nauki i technologii w FCO oraz przez rok przewodził Centrum Stosunków Międzynarodowych w Harvardzie. Następnie został nominowany na urząd ambasadora w Pradze, po czym w latach 1988-91 objął to stanowisko w Warszawie. Po przejściu na emeryturę został prezydentem Brytyjsko-Polskiej Izby Handlowej oraz członkiem Zarządu School of Slavonic and East European Studies (SSEES).

Wykład jest sponsorowany przez M.B. Grabowski Fund. Celem fundacji jest rozpowszechnianie na terenie Wielkiej Brytanii wiedzy o Polsce, Polakach i ich kulturze. Przewodniczył mu Profesor George Kolankiewicz, obecny dyrektor School of Slavonic and East European Studies na University College London.

Książka ta składa się z angielskiej i polskiej wersji tego wykładu. Szkoła chciałaby podziękować pani Danucie Kolankiewicz za przetłumaczenie oryginalnego tekstu na język polski.

Mateusz Bronisław Grabowski urodził się w roku 1904 w Wilnie w Polsce, ukończył studia na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Przyjechał do Wielkiej Brytanii w 1940 roku jako oficer wojska polskiego. Był on założycielem znanej apteki na West Endzie w Londynie, właścicielem Grabowski Gallery oraz patronem sztuki. Hojnie wspierał społeczne i religijne organizacje charytatywne. Zmarł w 1976 roku.

School of Slavonic and East European Studies oraz M.B. Grabowski Fund współpracują od 1982 roku promując cele Fundacji. Działalność tą koordynował ś.p. Dr Keith Sword. Składała się ona z trzech głównych

projektów badawczych z zakresu historii, przemian oraz współczesnych zagadnień polskiej społeczności w Wielkiej Brytanii. Ponadto za jej pomocą odbyło się wiele ważnych międzynarodowych konferencji badawczych i seminariów. Wspólnie z Ministerstwem Spraw Zagranicznych, Corporation of London, Fundacją dla Polskiej Nauki, polskim Ministerstwem Edukacji Narodowej i British Council, sponsorowano wielu studentów podyplomowych i post-doktoranckich oraz umożliwiano polskim wykładowcom studia i zdobycie doświadczenia w Wielkiej Brytanii.

Współpraca między organizacjami weszła w nową fazę w 1995 roku, kiedy to Dr Sword został wykładowcą na Wydziale Socjologii w SSEES, ze specjalnym uwzględnieniem spraw polskich. Do chwili swojej tragicznej śmierci w kwietniu 1998 roku, Dr Sword prowadził projekt badawczy M.B. Grabowski o migracji do i z Polski. Projekt ten przejął Dr Ian Hamilton (szef departamentu Nauk Społecznych w SSEES). Jako hołd złożony Dr Swordowi za jego osiągnięcia, Fundusz i SSEES wspólnie stworzyli katedrę Socjologii, którą w 1999 roku objął profesor Kolankiewicz.

Wykład ten stał się okazją dla SSEES i M.B. Grabowski Fund do uczczenia pamięci, hojności i wyobraźni ś.p. Mateusza Bronisława Grabowskiego. Cykl tych wykładów rozpoczął się w 1984 roku. Brali w nich udział znakomici naukowcy i osoby publiczne, wypowiadające się na tematy związane z polskim kościołem za granicą, polską historią, polityką, dyplomacją, socjologią, ekonomią, muzyką, literaturą, historią sztuki oraz polską nauką za granicą. Rezultatem 21 lat owocnej współpracy pomiędzy M.B. Grabowski Fund i SSEES są liczne artykuły, rozdziały w książkach oraz ponad 20 książek, których lista zamieszczona jest na końcu tej publikacji.

Michael Branch CMG

Director (1980–2001)

School of Slavonic and East European Studies

Polska transformacja: powrót tubylca

SIR STEPHEN BARRETT

Przed wieloma laty, pracując w służbie dyplomatycznej, swój urlop naukowy spędziłem na jednym z uniwersytetów w Stanach Zjednoczonych. Bardzo często słuchając amerykańskich profesorów wypowiadających się na temat Europejczyków, trudno było mi zachować moją dyplomatyczną *sang-froid*. To bezmyślne i niechlujne zaszufładowanie wszystkich, począwszy od Finów do Greków, nie wspominając już o mieszkańcach Yorku i Walijszykach, wydało mi się całkowitą antytezą poważnego myślenia i właściwego zrozumienia zagadnienia. Być może jest to sposób, w jaki prężne i wpływowe środowisko naukowe w potężnym kraju uważa za konieczne i proste spojrzenie na świat. Jednak to podejście jest pozbawione sensu, gdyż poważnie wpływa na ocenę i może kolidować z polityką. Podchodząc do sprawy z szerszego punktu widzenia, istnieje wiele faktów i analiz, które zmuszają nas, aby zauważyć istniejące różnice między krajami, a nawet społecznościami żyjącymi w tych samych krajach.

Właśnie dlatego, będę się starał powiązać niektóre aspekty związane z problemami w polskiej transformacji w kierunku Zachodu, a ogólnymi pomysłami i pojęciami dotyczącymi tych zagadnień w krajach postkomunistycznych. Nazywam to częściową transformacją, gdyż jest to proces rozpoczęty, ale wciąż nie zakończony. Literacka aluzja w tytule wykładu odzwierciedla moje przekonanie, że Polska należy do tej samej grupy narodów co Zjednoczone Królestwo i dalszy ciąg tej transformacji zastanie Polskę jako kraj całkowicie 'zakorzeniony' w Europie.

Zacznę od przedstawienia kilku ogólnych obserwacji dotyczących wydarzeń, które miały miejsce w Polsce w latach 1988- 1989. Postaram się wytłumaczyć, jaki moim zdaniem miał wpływ upadek komunizmu na Polskę.

Następnie przedstawię pewne problemy, którym postkomunistyczne rządy musiały stawić czoła. Na koniec postaram się ocenić dzisiejszą sytuację.

Chociaż jestem dyplomata z wykształcenia, nigdy nie byłem zwolennikiem literackiego *genre*, czyli 'wspomnień dyplomaty'. Dlatego postaram się to Państwu oszczędzić. Zacznę od opowieści, z którą zetknąłem się po raz pierwszy w Turcji, gdzie pracowałem jako dyplomata dwadzieścia lat temu. Tą samą historię usłyszałem później również w Polsce. Wnioskuje, że musi być ona prawdziwa i być może niektórzy z Państwa już ją słyszeli.

Wersja, którą usłyszałem miała miejsce na Dworze Ottomanów w Konstantynopolu, niedługo po trzecim rozbiórce Polski, kiedy to ten niepodległy kraj zniknął z mapy Europy na ponad sto lat. Jest to jedna z wielkich i okrutnych ironii historii, że Polska zniknęła z mapy Europy właśnie w czasie, kiedy nowoczesny nacjonalizm stawał się jednym z głównych czynników życia politycznego i społecznego na kontynencie. Jej scenerię tworzy coroczne przyjęcie dla ambasadorów na Dworze Otomana, które stanowiło wyszukaną formę tortury. Ambasadorowie wspólnie czekają na formalne przedstawienie. Każdy z nich wywoływany jest według pierwszeństwa przez wysokiego szczeblem urzędnika. Wyczytuje on w kolejności ambasadora Francji, ambasadora Rosji, etc. Gdy wywołany zostaje ambasador Polski oczywiście nikt się nie pojawia. Sytuacja ta powtarzała się co roku. Za każdym razem urzędnik ogłaszał, iż 'ambasador jest spóźniony, ale pojawi się wkrótce'.

Jak widać, nawet poza granicami kraju, przetrwała nadzieja, że pewnego dnia Polska ponownie zajmie swoje miejsce wśród narodów świata. Ta historia nawet dzisiaj ma szczególny wydźwięk. Polska wyzwolona z tyranii i jarzma sowieckiego komunizmu, jest na drodze do zajęcia swojego miejsca jako naród europejski.

Chciałbym zacząć od stwierdzenia, że upadek komunizmu i sowieckiej hegemonii w Europie Środkowej i Wschodniej patrząc wstecz z dzisiejszej perspektywy był do przewidzenia. Jednak nie spotkałem do tej pory żadnego naukowca, polityka, dyplomaty, ekonomisty czy dziennikarza, który byłby w stanie przekonać mnie całkowicie, że przewidział upadek komunizmu. Nie ulega wątpliwości, że pracowało nad tym wiele osób i wiele się o to modliło. Jednak konkretne wydarzenia w Związku Radzieckim, Polsce i na Węgrzech, które ten upadek spowodowały, utwierdziły mnie w przekonaniu, że nikt ich się do końca nie spodziewał.

Zdaję sobie sprawę, że ominąłem pewien drobny, ale nie bez znaczenia wątek. Zanim objąłem stanowisko ambasadora w Warszawie, byłem ambasadorem brytyjskim w Pradze. Miałem tam dobrego przyjaciela komunistę. Chciałbym podkreślić każde z tych słów. Był rok 1987, kiedy powiedział mi on: 'Nie rozumiem co się dzieje. Podczas spotkań RWPG byliśmy przyzwyczajeni, że sowiecki przedstawiciel mówił: 'robimy A lub B'' i oczywiście wszyscy jednogłośnie zgadzaliśmy się. Ale teraz on tylko siedzi i nic nie mówi i oczywiście nikt nic nie robi.'

To krótka historia, ale wskazuje na to, że już wtedy mózg komunizmu umarł. Nie był w stanie dłużej rozwiązywać problemów i zaspakajać potrzeb końca XX wieku. Organy, które wspierały system poprzez brutalny aparat wykonujący jego instrukcje, zostały sparaliżowane lub przestały funkcjonować samodzielnie.

Minęło wystarczająco czasu od upadku komunizmu w Polsce, aby wspomnienia o tym, jak zła była polska sytuacja ekonomiczna mogły nieco zbladnąć. Kraj w tamtych czasach po prostu nie funkcjonował. Nikt nie głodował, ale żywność była trudno dostępna. Kolejki i puste sklepy to obraz ówczesnej Polski. Życie było trudne dla wszystkich z wyjątkiem małej grupy osób 'uprzywilejowanych'. Nie istniała żadna perspektywa, że system komunistyczny zdoła poprawić los przeciętnego obywatela. Olbrzymie zadłużenie zagraniczne wykluczało jakiegokolwiek próby powtórzenia nieudanych eksperymentów gospodarczych i przemysłowych z lat siedemdziesiątych.

W tym samym czasie Solidarność istniała już jako coraz lepiej zorganizowana opozycja, więziona i nękana, ale domagająca się formalnego uznania. Kraj był tak mocno związany z sowieckim systemem politycznym i gospodarczym, że nie istniało realne pole do manewru.

Jednak jakkolwiek 'babilońskie' było to niewolnictwo, Polacy mieli pewne cechy i doświadczenia, które ich przygotowały do przetrwania. Były nimi przede wszystkim silne poczucie polskiej narodowości, wspomnienie wcześniejszej świetności ich kraju oraz przetrwanie opresji i przeciwności losu w XIX wieku. Postrzegam rolę tej świadomości historycznej jako upomnienie dla tych, którzy skłaniają się w kierunku postmodernizmu.

Dodajmy do tego potężną więź pomiędzy kościołem i narodem oraz kościołem i wolnością, więź, która przetrwała najcięższe czasy. Jej symbolem był Jan Paweł II. Ponadto Polacy, jako jedyni z narodów pod sowiecką okupacją utrzymywali najszersze kontakty ze światem zachodnim, do którego w ich mniemaniu należeli. Kontakty rodzinne i wielka diaspora utrzymywały ich w przekonaniu, że Polska należała do zachodniej wspólnoty narodów. Za nadzwyczajne i wzruszające uważam powiązanie pomiędzy kulturą polską w zakresie literatury, języka, architektury a poczuciem polskiej narodowości i niepodległości. Kiedy rozpoczął się proces reform, Polska jako kraj liczący ponad 38 milionów mieszkańców, z dobrze wykształconą kadrą pracowniczą i z dochodem narodowym większym od Węgier Czech i Słowacji razem wziętych, musiała być zauważona przez polityków, przedsiębiorców i inwestorów w krajach zachodnich.

Należy również wspomnieć o jednym z czynników, który bardzo wpłynął na początkowy etap transformacji. Słowo 'intelektualista', które w języku angielskim przybiera formę niemal obelgi, być może nawet w większym stopniu niż termin 'inteligencja'. Jednak w Europie Środkowej i Wschodniej intelektualiści bardzo często zajmowali specjalną pozycję społeczną. Uznanie

i autorytet jakim się cieszyli, powodowało uzasadnioną zazdrość wśród kolegów w Anglii. Podczas jednego ze spotkań towarzyskich, kiedy to jeszcze komuniści byli przy władzy, byłem świadkiem rozmowy pomiędzy członkiem PZPR a profesorem bardzo zaangażowanym w ruch Solidarności. Dyskutowali na temat ilości intelektualistów w Solidarności i PZPR tak, jakby miało to wpłynąć na wynik zwycięstwa. Trudno sobie wyobrazić podobną dyskusję w Anglii bądź Stanach Zjednoczonych.

Z tych i innych powodów, Polska pomimo ogromnego piętna czasów komunizmu miała cechy, które pomogły jej w procesie transformacji. Kuszące jest wyszczególnienie potrzebnych warunków udanej transformacji. Moje poglądy na ten temat są raczej sceptyczne. Obawiam się, że istniało podejsście, w którym uważano, iż warunki ku temu konieczne są warunkami wystarczającymi. Uważam, że sprawą zasadniczej wagi jest to, aby system ekonomiczny mógł się cieszyć najwyższym stopniem samodzielności w stosunku do systemu politycznego oraz przekonanie (wbrew leninowskiej zasadzie) o wyższości polityki nad ekonomią.

To właśnie w Polsce miały miejsce pierwsze zmiany systemu. Tam przetrwało więcej elementów społeczeństwa obywatelskiego niż w innych krajach bloku sowieckiego. Pozwoliło to na nadzwyczajne i prawdopodobnie decydujące zjednoczenie wszystkich sił przeciwnych komunizmowi wokół Solidarności. Inaczej niż w przypadku Karty 77 w Czechosłowacji, Solidarność w Polsce reprezentowała ruch na skalę całego kraju, w którym ludzie pracujący i niezwykle zdolni intelektualiści mogli razem współpracować. To właśnie Solidarność i jej przywódcy kształtowali i wprowadzali zmiany oraz zadali ostateczny cios komunizmowi.

Dlatego głęboko wierzę w fakt, iż to właśnie ludzie, wyczuwając odpowiedni moment i przychylne okoliczności, wywołali tę rewolucję. Jest niezaprzeczalne, że Zachód odegrał ważną, jednakże nie decydującą rolę w tym procesie. Drzwi do naszego świata były zawsze otwarte. W krajach postkomunistycznych popierano wartości świata zachodniego. Opracowano modele współpracy ekonomicznej, politycznej i obronnej, które odniosły sukces i zyskały poparcie. Dla wielu zachodnich krajów reprezentowały one żywą i atrakcyjną scenę kulturową. Krótko mówiąc, Zachód był w stanie zaoferować w tych ciężkich czasach wizję innego porządku społecznego, ekonomicznego, politycznego i moralnego.

Miałem okazję zaobserwować to w rzeczywistości. Kilka tygodni po moim przyjeździe do Warszawy, w listopadzie 1988, Polskę odwiedziła Pani Thatcher (jak ją wtedy nazywano). Wizyta jej miała dwa główne cele. Pierwszy z nich miał za zadanie wesprzeć moralnie i politycznie Lecha Wałęsę i Solidarność. Drugi miał przekonać polskie władze, a szczególnie gen. Jaruzelskiego, że Solidarność była siłą polityczną i społeczną, której nie można było pominąć.

Pani Thatcher była wtedy u szczytu swojej międzynarodowej sławy.

Poszedłem z nią na spotkanie z generałem. Na początku naszego spotkania, Pani Thatcher poprosiła Jaruzelskiego o ocenę sytuacji w Polsce oraz stosunków między Wschodem i Zachodem. Nie byłem zupełnie przygotowany na to, co nastąpiło. Jaruzelski mówił przez ponad godzinę, bez żadnego komentarza w trakcie ze strony Pani Thatcher. Śmiałym zasugerować, że było to wydarzenie bezprecedensowe. Oczywiście później przedstawiła ona swoje poglądy w sposób bardzo dobitny. Kilka miesięcy później na spotkanie z generałem (który w tym czasie był jeszcze prezydentem) zabrałem pewnego poważnego polityka partii konserwatywnej. Generał Jaruzelski powiedział nam, że Pani Thatcher była współautorką jego ponownej oceny sytuacji w Polsce. Można to uważać za zwykłe pochlebstwo, ale jest w tym na pewno ziarno prawdy.

Spotkanie Pani Thatcher z Lechem Wałęsą w Gdańsku miało również znaczący wpływ na przebieg wydarzeń. Pojawiały się ironiczne komentarze dotyczące jej przychylnego stosunku do tak silnego związku zawodowego, który jak wiadomo nie był jej naturalnym sojusznikiem. Rozumiała ona jednak, że Solidarność była również demokratycznym ruchem politycznym, cieszącym się wielką popularnością. Pamiętam, jak zwróciłem Pani Thatcher uwagę na fakt, iż witające ją tłumy na ulicach Gdańska pochodziły ze wszystkich środowisk i w żaden sposób nie można było ich zakwalifikować do typowej robotniczej manifestacji.

Pod wpływem tych wydarzeń, w roku 1989, PZPR zaczęła się zastanawiać nad możliwością negocjacji z ruchem Solidarności, który przez tak długi czas próbowano stłamsić. Zdecydowano się na kontrolowany dialog, który miał doprowadzić do wchłonięcia Solidarności w istniejący system polityczny. Negocjacje Okrągłego Stołu, które rozpoczęły się w lutym 1989 roku, uruchomiły siły polityczne o wielkim dynamizmie, nieoczekiwanym przez żadnego z uczestników. Doprowadziły do formalnego uznania Solidarności i rozpisania częściowo wolnych wyborów. W zamian, Jaruzelski miał zostać prezydentem, a partia utrzymać władzę nad siłami prawa i porządku. Oczekiwano, że PZPR będzie przewodniczyć nowemu rządowi. Jednak wynik wyborów w czerwcu był wielkim zwycięstwem Solidarności i upokorzeniem starego reżimu. Równowaga polityczna została całkowicie zachwiana. Doprowadziło to do stworzenia we wrześniu rządu Tadeusza Mazowieckiego, pierwszego w Europie Środkowej i Wschodniej, który nie był prowadzony lub zdominowany przez komunistów.

W tym okresie Polska szukała wsparcia i pomocy Zachodu. Nie można jej jednak było porównać do pokonanych w 1945 roku Niemiec. Byli oni jak tabula rasa. Zwycięski system mógł Niemcom narzucić swoje praktyki i ideologie. Jednak Polska miała swoje specyficzne potrzeby i problemy. Ich część tworzyły materialne i moralne pozostałości po czterdziestu latach komunizmu.

Istniała silna potrzeba przeprowadzenia politycznych i gospodarczych reform, które byłyby odpowiedzią na oczekiwania obywateli, oraz które

umożliwiłyby modernizację społeczeństwa i poprawę ich warunków życia. Przedsięwzięte kroki miały na celu ustabilizowanie sytuacji. Jeżeli nowa demokracja nie zagwarantowałaby widocznej poprawy, to nastroje społeczne mogłyby się szybko przerodzić w rozczarowanie i podważyć słuszność nowego porządku.

Podobna linia myślenia charakteryzowała politykę zagraniczną, której celem było wyeliminowanie jakiegokolwiek nacisku z zewnątrz oraz stworzenie bezpiecznej przystani dla Polski oraz miejsca dla niej w systemie zachodnim. Były to obszary bardzo newralgiczne, w których nowi liderzy polityczni prowadzili aktywną działalność.

Po 1989 roku Polska zwróciła się o pomoc i wskazówki właśnie do intelektualistów i kadry akademickiej. Te same zjawiska miały miejsce w obecnej Republice Czech. W dużej mierze było to spowodowane faktem, iż na niektórych uniwersytetach, a szczególnie na wydziałach ekonomii, zaistniała możliwość śledzenia i studiowania praktyk i idei zachodzących w świecie zachodnim. Nie byłem w stanie sprawdzić pochodzenia tego cytatu, ale wydaje mi się, że to Bismarck powiedział: 'Jeden profesor w gabinecie jest ozdobą, dwóch to problem, więcej niż dwóch to katastrofa.' Jednak w polskich okolicznościach było naturalne i nieuniknione, że kadra profesorska powinna być reprezentowana w nowym postkomunistycznym rządzie. Uważam, że było to potrzebne i pozytywne zjawisko.

Skłaniało to do stworzenia przejrzystości sytuacji, lecz z drugiej strony mogło doprowadzić do uproszczenia tak skomplikowanej tematyki. Obawiałem się jednak, że istnieli ludzie, którzy uważali kapitalizm jako 'dobro', które można kupić w sklepie, przynieść do domu i zainstalować. Według nich, powinno ono działać bez przeszkód i bez potrzeby dalszych wysiłków udoskonalania go. W innych słowach, źródło mocy komunizmu przestało istnieć. Polska potrzebowała nowego źródła mocy zwanego kapitalizmem, które dostarczyłoby energii do zapalenia świec. W Polsce i innych krajach regionu, które tak niedawno odzyskały niepodległość, istniało ryzyko interpretacji tego, co Zachód miał do zaoferowania jako *cargo cult*, w którym wszelkie dobra przybywałyby zza horyzontu wraz z pewnymi rytuałami i nie do końca zrozumiałym postępowaniem.

Na początku mówiono o wyborze trzeciej drogi, która miałaby pozwolić na ominięcie widocznych błędów zarówno kapitalizmu jak i socjalizmu. Było to jednak pobożne życzenie. Kapitalizm przybiera różne smaki i posiada różne składniki, ale nie można go zamówić *a la carte*. Niemożliwe jest połączyć szwedzką pomoc społeczną, niemiecką stopę życiową, włoski styl życia i greckie podejście do podatków. Zrozumiałe jest, dlaczego obiecywano nadejście lepszej przyszłości, które jednak okazało się o wiele wolniejsze niż wiele osób, w tym polityków, oczekiwało. Oczywiście jest, że ten proces trwa nadal i musi być kontynuowany.

Pozwolę sobie przedstawić mój punkt widzenia na temat charakterystyki

tej sytuacji. Spróbuje spojrzeć w kolejności na politykę, ekonomię i społeczeństwo polskie, przed postawieniem pytania o polskie członkostwo w głównych zachodnich organizacjach.

Rozważając aspekt polityczny, największym wyzwaniem w tej dziedzinie było wprowadzenie cech demokracji oraz praktycznych aspektów, które ją wspierają. Jednym z najbardziej problematycznych przeżytków komunizmu była tendencja do postrzegania polityki jako pewnego rodzaju gry. Nie wystarczyło otrzymać więcej głosów niż przeciwnik, lepiej było go wyeliminować jako siłę polityczną. Pewne wczesne osobiste rywalizacje i kłótnie wewnątrz Solidarności były przykładem tego sposobu myślenia. Doświadczenia w krajach postkomunistycznych wskazywały, że reguły i praktyki życia demokratycznego nie mogą być wprowadzone natychmiast przez polityczny nakaz, ale są osiągane wolno i boleśnie podczas ich realizacji.

Następnie przychodzi czas na kolejny wyborczy test. Jeżeli partia reformująca zdobędzie władzę w pierwszych wyborach tylko po to by w kolejnych ją stracić na rzecz sił reprezentujących poprzedni reżim, to czy ta grupa podejmie próbę cofnięcia wskazówek zegara i przywrócenia wcześniej odrzuconego systemu? Wiemy teraz jednak, że tak się nie stało. PZPR rozwiązała się na początku 1989 roku. Byłbym zdziwiony, gdyby dziś jacyś obywatele spali niespokojnie w obawie, że komunizm może powrócić.

Prezydent Aleksander Kwaśniewski to uosobienie politycznej drogi, która została zakończona. Oczywiście są jeszcze osoby, które pomimo swojej komunistycznej działalności w dawnych czasach, nadal mają wpływy, szczególnie na poziomie organizacji niższego szczebla. W Polsce zabrakło entuzjazmu do przeprowadzenia lustracji na model czeski, lub na styl południowoafrykańskiej Komisji Prawdy i Pojednania. Ciekawi mnie, dlaczego w Polsce nie było 'polowania na czarownice'. W odpowiedzi przytoczę opowieść z przyjęcia, które wydaliśmy dla czołowych reprezentantów Solidarności w początkowych dniach transformacji. Jeden z gości zwrócił się do mojej żony ze słowami: „Nie ma nikogo wokół tego stołu, kto nie jest w jakiś sposób skompromitowany.” W pierwszym momencie stwierdzenie to wydało mi się alarmujące i raczej nieprawdopodobne. Trzeba sobie jednak uświadomić, że życie w reżimie komunistycznym nie było proste i że poza niektórymi sprawami kryminalnymi, wobec których trzeba było przeprowadzić śledztwo, koncentrowano się na problemach przyszłości.

Niepodważalnym jest pogląd, że Polska przeszła udaną transformację w kierunku demokracji. Zostały ustalone demokratyczne reguły. Nie oznacza to jednak, że polska demokracja, zarówno jak i nasza są bez skazy. Voltaire kiedyś powiedział: „Jeden Polak jest czarujący, dwóch to kłótnia, trzech to Kwestia Polska.” Nie trzeba się z nim do końca zgadzać, aby zrozumieć, że jego dowcip na początku transformacji był bardzo blisko prawdy. Wałęsa

stworzył rząd Mazowieckiego, ale przyczynił się w tej samej mierze, co inni do obalenia go, oskarżając o egalitaryzm oraz krytykując surowość polityki ekonomicznej. Patrząc się przez pryzmat tworzenia dobrze funkcjonującego systemu partyjnego, partie polityczne powinny się samookreślić na zasadach prawdziwych interesów, które reprezentują, niż bazując na osobistościach i przywoływaniu wspomnień o wcześniejszej wspólnej walce przeciw komunizmowi.

Pozostaje pytanie na temat funkcjonowania systemu administracji i sądownictwa. Nie wystarczy tylko określić praw i regulacji w dziedzinach, w których z natury rzeczy autorytet osobisty, dyskrecja i osąd muszą działać oraz podejmowane decyzje odzwierciedlają współdziałanie tych czynników. Istnieje obawa o nieprzejrzystości systemu administracyjnego i sądowego. Znam sprawę, w której złożona skarga została rozpatrzona pozytywnie dzięki działalności, która nie miała charakteru procesu karnego. Tego typu przykłady są rzadko spotykane, ale wprowadzają pewną dozę niepokoju. Dlatego nie jest zaskoczeniem, że w listopadowym raporcie Komisji Europejskiej na temat postępów Polski w kierunku przystąpienia do struktur Unii Europejskiej, wyrażono obawę występowania korupcji, powolności i niepewności aparatu sądownictwa, szczególnie w Warszawie. Zwrócono jednocześnie uwagę na pewien postęp, który został do tej pory poczyniony.

Chciałbym teraz poruszyć problematykę spraw zewnętrznych, które trzeba było rozwiązać we wczesnych latach transformacji. Akceptacja rządu Mazowieckiego przez Gorbaczowa jako władzy, z którą można będzie współpracować, obaliło doktrynę, że tylko PZPR była zdolna zagwarantować dobre stosunki polsko- sowieckie. Kiedy Związek Radziecki rozpadł się, zaistniała obawa niestabilności w rejonie na wschód od Polski i możliwości zamieszania w to Polski, głównie z powodu mniejszości polskiej na Ukrainie i w Białorusi lub Ukraińców i Białorusinów zamieszkujących w Polsce. Obecnie, Polska jest swego rodzaju orędownikiem interesów tych krajów na forum organizacji zachodnich oraz w stosunkach bilateralnych. Nie mam wątpliwości, że doświadczenie Polski w tej dziedzinie ma ogromną wartość. Jest jeszcze sprawa od tej ważniejsza. Stabilna Polska i odniesione przez nią sukcesy, mogą stać się cennym kierunkowskazem dla krajów Europy Wschodniej.

Dla Polski konieczne było potwierdzenie jej granic zachodnich. Osiągnięto to w latach 1990- 1991 podpisując traktat graniczny ze zjednoczonymi Niemcami. Głównym celem Polski we wszystkich wspomnianych obszarach było zapewnienie, że upadek imperium sowieckiego nie pozostawi po sobie próżni w dziedzinie bezpieczeństwa w tym rejonie oraz że Polska powiększy swój udział w głównych instytucjach świata zachodniego. Droga Polski poprzez członkostwo w Radzie Europy i przystąpienie do NATO oraz dążenie do członkostwa w Unii Europejskiej, jest bardzo przejrzysta. Bardzo znaczące jest, aby miała ona poparcie wszystkich polskich rządów.

Chciałbym teraz przejść do analizy spraw ekonomicznych. Na początku mojego wykładu wyraziłem pewne niepoehlebne opinie w stosunku do profesorów. Być może powinienem wykluczyć ich polską odmianę od mojego głównego zarzutu. Mylący pogląd, że konieczne warunki są warunkami wystarczającymi może prowadzić do przekonania, że potrzeba podjęcia pewnego kierunku działania, poprzez samo jego podjęcie wywoła oczekiwany efekt. W Polsce ogólny kierunek polityki społecznej był wytyczony na samym początku przez Leszka Balcerowicza. Tak długo, jak sprawował on władzę kierunek ten był utrzymywany. Stało się to trudne po odejściu Balcerowicza. Pojawiły się wahania i wątpliwości, które spowolniły ten proces. Nie obyło się bez strat politycznych i ekonomicznych. Jednak główny kierunek działań prowadzący do liberalizacji rynku, prywatyzacji i otwarcia polskiej gospodarki na międzynarodowe współzawodnictwo nie uległ zmianie. Jego znaczenie i korzyści były olbrzymie.

Rząd Mazowieckiego otrzymał w spadku beznadziejną sytuację polityczną. PZPR całkowicie zrezygnowała z najmniejszych pretensji wobec polityki ekonomicznej, stawiając raczej na krótkoterminowy wynik. Inflacja podlegała indeksacji, co groziło jej wzrostem do poziomu 900% pod koniec 1989 roku. Podatki nie były należycie zbierane. Subsydia i tanie kredyty miały wspierać nierentowne przedsiębiorstwa, następowała ucieczka od złotego.

Podjęte kroki dla osiągnięcia stabilizacji gospodarczej wewnętrznej i zewnętrznej były umiarkowane, lecz poważnie wspierane przez Zachód. Oczywiście najbardziej zaangażowani w ten proces byli Polacy. Podjęto natychmiastowe kroki, aby uwolnić rynek od irracjonalnego systemu kontroli i administrowania cen. Konsekwencją tego było pojawienie się towarów w sklepach, jednak poziom cen dla wielu osób był nieosiągalny. W miarę upływu czasu, prywatyzacja oraz określenie poziomu realnych stóp procentowych, stały się jednymi z głównych działań mających na celu stabilizację rynku.

Spółeczeństwo musiało zapłacić za te zmiany wysoką cenę w postaci bezrobocia, zubożenia niektórych warstw społeczeństwa, szczególnie emerytów. Zróznicowanie przestrzenne było ogromne. Warszawa i zachodnie części kraju korzystały z tych zmian, podczas gdy tereny rolnicze oraz części kraju zależne gospodarczo od rynku radzieckiego borykały się z wieloma problemami. Szczególnie ucierpiała służba zdrowia. Pozostaje jeszcze wiele do zrobienia, przede wszystkim w dziedzinach politycznie wrażliwych i tam gdzie występuje wysoki stopień uzwiązkowienia, np. w przemyśle górniczym i hutniczym. Inflacja i wysoki deficyt w handlu zagranicznym są w dalszym ciągu problemami, na które należy zwracać szczególną uwagę, aby nie zatrzymać osiągniętego już postępu.

Sukces, który już osiągnięto jest czymś, z czego polskie władze i polscy obywatele powinni być dumni. Świadomość konieczności rozpoczęcia i

przeprowadzenia trudnych zmian jak najwcześniej to kolejny dowód politycznej dojrzałości. W roku 1994 Polska jako pierwszy kraj z regionu osiągnęła poziom PKB wyższy niż w roku 1989. Gospodarka polska przezwyciężyła problemy spowodowane załamaniem gospodarki rosyjskiej w połowie lat dziewięćdziesiątych. Roczne tempo wzrostu gospodarczego osiąga poziom 5%. Ponad 2/3 wymiany handlowej odbywa się z Unią Europejską. Dlatego nie jest zaskoczeniem, iż w raporcie Komisji Europejskiej z listopada zeszłego roku potwierdzono, że polska gospodarka rynkowa jest zdolna do stawienia czoła naciskom współzawodnictwa pod warunkiem, że polityka gospodarcza kraju nie zmieni swojego toru.

Pozostaje jeszcze kłopotliwy sektor rolnictwa. Istnieje kolejny powód do niepokoju. Niektóre kraje członkowskie Unii Europejskiej nie są tak entuzjastycznie nastawione na jej powiększenie jak kiedyś. Niemcy i Francja martwią się o koszty budżetu, inne kraje niepokoi fakt, że przynależność Polski i innych kandydatów będzie problemem dla ich specyficznych interesów. Wśród członków Unii Europejskiej istnieje przekonanie, że pogłębienie integracji powinno mieć pierwszeństwo przed jej poszerzeniem.

Na początku transformacji wiele osób w Polsce i poza jej granicami wierzyło, że proces przemian polskiej gospodarki, jak również przystąpienie do struktur Unii Europejskiej, zakończy się w ciągu jednej dekady. Kolejnym błędem była wiara w to, że ekonomiczne i społeczne aspekty transformacji zakończą się nawet w krótszym niż wspomniana dekada okresie czasu. Obecnie, nadzieje że proces powiększenia zakończy się w ciągu dwóch lub trzech lat tego stulecia, zostały raczej pogrzebane. Wielu nie spodziewa się tego przed rokiem 2005.

To nie jest dobra wiadomość ani dla Polski ani dla reszty. Zmęczenie i rozczarowanie będą niezaprzeczalną ceną do zapłacenia. Obywatele polscy z pewnością zadadzą sobie pytanie czy warto było ponieść te wyrzeczenia. Poza granicami Polski istnieje świadomość granicy zasobów i zainteresowania zachodnich przywódców. Są jednak pozytywne aspekty, które pozwalają spodziewać się, że formalne etapy polskiego członkostwa zostaną zakończone w ciągu najbliższych czterech lub pięciu lat.

Jeżeli zmienię metaforę tytułu mojego wykładu, zobaczymy Polskę jako błądzący lodowiec, który przez półtora wieku znajdował się w miejscu, do którego na pewno nie należał. Polityczne i ekonomiczne skutki geologicznych perturbacji z ostatnich 12 lat, pozwoliły jej powrócić na właściwe miejsce, jako kraj zachodni zarówno w wymiarze systemowym jak i duchowym. Rozpatrując zarówno wartość jak i doświadczenie jej obywateli, Polska ma dziś bardzo dużo do zaoferowania. Powinniśmy być zadowoleni, że Tubylec Powrócił.

Publications

Previous volumes in the M. B. Grabowski Memorial Lecture series:

Norman Davies, *Sobieski's Legacy: Polish History 1683–1983*, London, 1985.

Jerzy Jubrzycki, *Soldiers and Peasants: The Sociology of Polish Migration*, London, 1988.

Piotr Wandycz, *Polish Diplomacy 1914–1945: Aims and Achievements*, London, 1988.

Jerzy Peterkiewicz, *Messianic Prophecy*, London, 1991.

Władysław Miodunka, *Masters, Teachers and Pupils: Polish Education Abroad*, London, 1994.

Archbishop Szczepan Wesoł, *Fifty Years of the Church in the Polish Diaspora, 1945–95*, London, 1996.

Norman Davies, *Adalbert or Wojciech: Gdańsk an Danzig. A Multinational Millennium 997–1997*, London, 1997.

Other publications available from the School:

Bolesław Mazur and George Gömöri (eds), *Cyprian Norwid: Poet — Thinker — Craftsman*, London, 1988.

Keith Sword, with Norman Davies and Jan Ciechanowski, *The Formation of the Polish Community in Great Britain 1939–1950*, London, 1989.

Keith Sword (ed.), *Sikorski: Soldier and Statesman. A Collection of Essays*, London, 1990.

Aleksander Hall, *The History and Development of the Political Parties in Poland*, London, 1991.

Józef Gula, *The Roman Catholic Church in the History of the Exiled Polish Community in Great Britain*, London, 1993.

M. Branch, J. Hartley and A. Maćzak (eds): *Finland and Poland in the Russian Empire: A Comparative Study*, London, 1995.

Keith Sword, *Identity in Flux: The Polish Community in Britain*, London, 1996.

S. Eile, *Modernist Trends in Twentieth-century Polish Fiction*, London, 1996.

All of these volumes are available from the School. Enquiries should be addressed to the Director's Office, School of Slavonic and East European Studies, University College London, Senate House, Malet Street, London WC1E 7HU. Tel: +44 (0)20 7862 8511. Fax: +44 (0)20 7862 8640. Internet: <http://www.sssees.ac.uk/public.htm>.

